

A FRANCZIA KULTÚRHARCZ.

— NEGYEDIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

III.

Ennek a modern czivilizációnak a szocziálizmus fontos terjeszkedésével egyre fontosabbá váló eleme, sőt mint olyan mozgalom, a melyben az emberi történetnek eleddig leg-hatalmasabb és legmesszibbre ható kulturális és ethikai erői működnek, rövidesen a modern műveltség alapjává és biztosítójává fog válni. Az ezen műveltségnek hadat izenő római egyház ellensége tehát szükségképen a szocziálizmusnak is. Az egyház támasztéka és védője a holnapival szemben a mai államnak és társadalmi rendnek, a melynek (megváltoztatása és egy gyökerében újjal való helyettesítése a szocziálizmus létcélja. Az egyháznak magának is vannak politikai érdekei és céljai, melyeket a világszerte megszervezett klerikális pártok képviselnek. E pártok ugyan ép olyan burzsoa vagy feudális pártok, mint a többiek, de mégis nemcsak az általuk képviselt gazdasági és politikai érdekeknél fogva ellenségei a szocziálizmusnak, hanem világnézetüknél fogva is. Az egyház, a melynek gazdasági ereje sok helyt a tulajdon hűbéri, középkori formáin nyugszik, szükségképen üldözője annak a felfogásnak, a mely már a tulajdon újkori, kapitalisztikus formáinak is megszűntetésére törekszik. Mindez világossá teszi, hogy az egyház nagy egészében és hivatalos megnyilatkozásaiban nem is lehet egyéb, mint a szocziálizmusnak kérlelhetetlen ellenfele. A *Syllabus*

IV-ik fejezete egész sorát említi a szocializmus és kommunizmus tévelygéseit megbélyegző pápai nyilatkozatoknak. A *Quanta cura* encziklika a kommunizmus és szocializmus gyászos tévedéseiről szól és arról, hogy akadnak emberek, kik, megvetvén a józan ész legbizonyosabb elveit, azt merik állítani, hogy a közvélemény útján vagy *más* úton megnyilatkozott népakarat a legfőbb törvény. A *Humanum genus* (1884) kezdetű encziklika korholja azokat, a kik azt állítják, hogy az emberek jogilag egyenlők, hogy a népnek csak a belőle eredő tekintélynek kell engedelmeskednie. X. Pius pápa 1903 december 18-án kelt, a keresztény demokracziával foglalkozó *Motu proprio* nyilatkozatában kijelenti, hogy az emberi társadalom, a mint Isten megalkotta, nem egyenlő elemekből áll, mint a hogy nem egyenlők a test tagjai sem; de nem is lehet őket mind egyenlővé tenni, mert ez tönkretenné az emberi társadalmat; Isten rendelése, hogy legyenek az emberi társadalomban fejedelmek és alattvalók, munkaadók és munkások, gazdagok és szegények, tudósok és tudatlanok, nemesek és nemtelenek. A nemeseknek és gazdagoknak az a kötelességük, hogy könyörületeseleg legyenek a kis emberek iránt, emezeknek viszont békességgel és türelemmel kell elviselniök Istentől rendelt kevésbé kedvező helyzetük nyűgeit. Ezen elveken kívánja a pápa felépíteni a kereszténydemokracziát, a mely a katolikus hit és erkölcs alapjain, de főképen a magántulajdon elévülhetetlen jogainak tiszteletben tartásán nyugszik. A magántulajdon védelmét egyébként nyomósabban és hathatósabban elvégezte már XIII. Leó *Rerum novarum* (1891) című encziklikájában, a melytől kezdve a polgári lapok vezércikkirői *munkáspápaként* emlegették XIII. Leót. A munka az első emberpár bűnének büntetése, a melytől e földön nem szabadulhat meg soha az ember, mivel a fájdalom és szenvedés, valamint a különféle bajok nem egyebek, mint az eredendő bűn keserű és fanyar gyümölcsei; hiába küzdenek ellenük az emberek, küzdelmük nem járhat sikerrel. Ennélfogva kötelessége az embernek belenyugodni a megváltozhatatlanba és arra törekedni, hogy a tömeg lázadó kívánságai megnyugodjanak, hogy a tekintély meg ne rendüljön a másrészt kötelessége minden embernek küzdeni azok ellen, a kik a társadalmi válaszfalak ledöntését, az osztályok megszüntetését: a magántulajdonnak társadalmi tulajdonná való átalakítását írták zászlójukra. »Föltétlenül visszautasítandó — írja a pápa — a kollektív tulajdonról felállított szocialista elmélet, a mely még

azoknak is ártalmas, a kiken segíteni akar,¹ ellentétes az egyének természetes jogaival, mely megbontja az állam működését és megzavarja a közbékét. Nyilvánvaló tehát, hogy mindenkinek, a ki őszintén akarja a nép javát, a *magántulajdon sérthetlenségét* kell első sorban követelnie.« Vitás kérdés, vajjon a pápa ilyen természetű nyilatkozatai kötelezők-e minden katolikusra s így az egyház szempontjából. Lehet-e katolikus embernek magáévá tenni a magántulajdon megszüntetésének elvét? Ha elfogadjuk a pápai csalhatatlanságnak a legilletékesebb tényezőktől adott magyarázatát, melynél fogva a pápai csalhatatlanság közvetlenül ugyan csak a hit és erkölcs kérdéseire terjeszkedik ki, de mivel minden emberi cselekedet valamelyes viszonyban áll az erkölcsiséggel, közvetlenül minden dologra kiterjeszkedik ez a csalhatatlanság: akkor a fennebbi kérdésre tagadólag kell válaszolnunk. De viszont látjuk azt, hogy vannak — ha nem is nagy számmal, nemcsak katolikus hívők, de papok is, a kik a szociáldemokrácia elveit egész terjedelmükben elfogadják. Különösen Amerikában, a hol a katolikus hit vallóinak legnagyobb száma az alsóbb néposztályokból, főképen a munkásságból kerül ki, fordul ez elő. Ismeretesebb ezek köül Thomas *Hagerty* abbé, a ki szerint a pápának a szociálizmussal foglalkozó nyilatkozatai nem tarthatnak nagyobb megszívlelésre jogot, mint akármilyen más teológusnak e tárgyról való vélekedései, mivel a szociálizmus gazdasági tudomány, a katholicizmus pedig a világnak metafizikai magyarázata; s az egyház épen olyan kevésbé juthat ellentétbe szerinte a szociálizmussal, mint a Röntgen-sugarakkal, vagy a Marconi-féle drótnélküli táviratozással.² Ha pedig az egyház igazoló levelét, az evangéliumokat tekintjük, akkor lehetetlen meg nem látnunk, hogy valamennyi történeti nagy mozgalom közül épen az őskereszténység hasonlít leginkább a szociálizmushoz. Igaz» ma az egyház a hatalmasokkal, az uralkodó osztályokkal, gazdagokkal tart; de ez átmeneti jelenség csak, a melyben a korviszonyok kényszerítették bele az egyházat, a melynek azonban ki kell bontakoznia a hatalom halálos öleléséből és vissza kell térnie ősi hagyományaihoz: a szegények, elnyomottak, kicsinyek felemeléséhez és támogatásához.

¹ Antonelli pápai államtitkár Daru francia külügyminiszternek a *Le Ecelesia* ellen irányuló tiltakozására adott feleletéből. Idézi: Débidour id. munka 619.

² *Le Mouvement Socialiste, Enquête»* stb. Nr. 118.

Ugyanaz az evangéliumi szellem szól e részben ezekből a szociálista katolikusokból, mint a mely 1830—48-ig lelkesítette a francia neo-katolikusokat, kik Lamennais-vel élükön nagyszerű s új pályát akartak nyitni az egyház számára, visszavezetni az evangéliumi hagyományokhoz, minden elnyomott népnek, joga fosztott embernek természetes és nagy erkölcsi erejű védőjévé tenni; elszakítani az egyházat a nagyoktól és hatalmasoktól, összeegyeztetni az evangéliumi és forradalmi szabadságot s az istenség nevében képviselni a szegények, kitagadottak és elnyomottak ügyét. Az evangélium nevében izgatta Lamennais a népeket, hogy vívják ki szabadságukat, ösztönözte a gazdagokat a lemondásra s hirdette a szegényeknek, hogy elkövetkezett nyomorúságuk végeszakadásának ideje. Noha a pápa kiátkozta Lamennaist, művei és szelleme mégis igen mélyen hatottak a francia papságra, sőt; azontúl az egész nemzetre s egy pillanatig előállott annak látszata, hogy az egyház csakugyan kibékül a forradalom Franciaországával s ketten együtt a népszabadság nagy ügyének lesznek legyőzhetetlen erejű harczosai. A februári forradalom és a második köztársaság egyház iráni barátságos magatartásának ez a remény, ez az illúzió volt egyik kulcsa.

A társadalmi átalakulás minden hirdetője: Fourier és Saint Simon hívei, Pierre Leroux és Louis Blanc egyaránt az evangélium szellemére hivatkozott s annak nevében is ajánlotta elveit. A papság, különösen a püspöki kar pásztorleveleiben az evangélium megvalósulásának hirdette a demokráciát. Gap püspöke például ezt írja: Nem újak azok az intézmények, a melyeket ma adnak nekünk; a Golgotha hegyén hirdettettek ezek legelőször: az apostolok és vértanúk vérükkel szentelték meg őket. Az evangélium szavával Isten maga hirdette a földön a szabadság, egyenlőség és egyetemes testvériség nagy elveit legelőbb . . . Azon valóban nemzeti kormányzat megalapításáról van most szó, a mely megvalósítja a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség evangéliumi szavaiba foglalt programját, melyet a köztársaság is jelszavul ismert el — írja Nancy püspöke.¹ Közismert dolog, hogy az evangéliumi szellem nem volt elég erős az egyházi legyőzésére, hogy az egyház idegrendszerében sokká¹ mélyebb nyomokat hagyott az az évszázados elnyomatás, melyet ő maga is gyakorolt és másokat segített gyakorlásában, sem-

¹ Débidour: Id. műve 482-485,

hogy a szabadságért küzdő népek és társadalmi osztályok ügyét igazán a magáévá tehetné volna. De egészen bizonyosnak látszik az, hogy az egyház jövője egy ilyen irányú fejlődéstől függ, hogy menthetetlenül pusztulásra van ítélve, ha nem tud hozzá alkalmazkodni az új demokratikus társadalom szükségleteihez és létezésének feltételeihez. Ha Zola jól látott és rajzolt *Róma*-jában, ha az egyház valóban annyira elvéhédett és megkövesedett, mint a hogy Pierre Froment-nal szemben viselkedett, akkor el fog, mert el kell pusztulnia és a Macaulay híres ausztráliai embere csak mese marad. Ha azonban arra a bámulatos alkalmazkodó tehetőségre gondolunk, melynek az egyház történelme folyamán annyi tanújelét adta, arra a sokféle Krisztusra, a melyet tanított, akkor nem nehéz elgondolnunk, hogy az egyház a mai elnyomottak pártjára fog állani, mielőtt ezek megszűnnek elnyomottak lenni s hogy a szocializmus diadala után nem esik majd nehezebbre kimutatni, a hogy a szocializmus tanai benne vannak az evangéliumban, és szent atyákban s hogy az egyház előbb és inkább volt szocialista, mint maga a szocializmus.

A mi a bibliát és némely atyákat illeti, az egyháznak rájuk való hivatkozása nem lesz egészen alap nélkül való. Ma már nem lehet kétséges, hogy a kereszténység proletár eredetű és szellemű mozgalom volt és keletkezésének, valamint elterjedésének okait abban a rettenetes nyomorúságban, szegénységben és szenvedésben kell keresnünk, a mely a római világbirodalom hatalom és fényűzés szükségképeni kísérő árnyéka volt. Kalthoff¹ egyenesen tagadja Jézus Krisztus történeti személyiségét és a megváltás és jog után sóvárgó zsidóság megszemélyesítésének tartja; társadalmi jelenségnek, az elviselhetetlenné vált társadalmi állapotok vallási csapadékának. A mint a buddhizmus elterjedésének oka nem a pesszimiztikus vagy nihilisztikus bölcsészetben, hanem a kasztok megszüntetésének tanításában, tehát abban a lehetőségben volt, hogy tűrhetetlen társadalmi állapotokból kivezető utat mutatott híveinek Cakya-Muni: azonképen terjedt el a kereszténység a római birodalom rabszolgái és gyűlevész proletariátusa között, mivel azt tanította, hogy elérkezett az Isten országa, a mely a szegények birodalma és uralma lesz. Már az ó-szövetség minden lapján megtalálható az az állítás, hogy Isten boszút áll a gazdagokon és hatalmasokon

¹ Das Christusproblem. Grundlinien zu einer Socialtheologie von. A. Kalthoff. E. Diederichs 1903. Leipzig.

a szegényekért és gyengékért. Ilyen pedig rengeteg sok volt Judaeában mindig, de különösen a keresztény időszámítás első századában. Az igazi, theokratikus zsidó mind szegény volt; a gazdagot hite és népe árulójának tartotta s az volt legkedvesebb álma, hogy ez megaláztassék és a szegény kerekedjék fölébe.¹ Az *ebion* szó szegényt és szentet jelentett egyszerre Ennek a tömegszükségletnek kielégítője, az ilyenfajta társadalmi forrongásnak volt levezetője Jézus tanítása. A tiszta ebionizmus: az a tan, hogy csak a szegényekre terjed ki a megváltás, hogy közel van a szegények országa — volt Jézus eredeti tanítása.² Hartmann gúnyolódva említi az evangélium plebeius címzését s Jézus valóban a plebs embere volt. A bűnösökkel és publikánusokkal (Máté IX: 10.) ült egy asztalnál, a halászok, vámszedők, prostituáltak — szóval a mit ma is, akkor is a nép sepréjének neveztek — voltak első követői. *Alulról* indult ki az evangélium és lefelé tartott. Mikor Jézus megpillantotta a népet — írja Máté IX: 36. — nagy könyörületességre indula rajtok. Jöjjetek én hozzám mindannyian, kik megfáradtatok és megterheltettetek és én megnyugosztalak titeket — így hívta magához őket. Az evangéliumot pedig a szegényeknek prédikálta (Máté XI: 5.) s boldogoknak mondta őket, mert övék az isten országa. (Lukács VI: 20—21.) A gazdagnak ott nem jutott hely: Könnyebb a tevének által menni a tűnek fokán, hogy nem a gazdagnak isten országába menni. (Máté XIX: 24.) Ha mégis akadt gazdag, a ki hozzászegődött, a javairól való lemondás volt az első, a mit megkövetelt tőle: Valaki közületek búcsúját nem vérszi minden javaitól, nem lehet az én tanítványom. (Lukács XIV: 33.) Máskor meg azt parancsolja a gazdag ifjúnak: Ha tökéletes akarsz lenni, eredj el, add el minden marhádat és osztogasd a szegényeknek (Máté XIX: 21.) így emelte Jézus a zsidó proletariátus gazdasági helyzet adta viszonyait és nyomorúságait az ideál magaslatára egyrészt, de iparkodott parancsainak a gazdagokra való kiterjesztésével egyúttal segíteni is rajta s így bizonyos értelemben czáfolatát adta saját tanításainak. Ezek a kommunisztikus tanok azonban természetesen fölöttébb kényelmetlenekké váltak, mikor a kereszténység kikerülve alárendelt helyzetéből nevét megtartva, az uralkodó osztályok vallásává lett. Kommunisztikus színezetének tompítására ekkor lett a Lukácsnál még eredeti formájában meglévő »boldogok a

¹ *Die Apostel* von E. Renan (Reclam) 129.

² *Das Leben Jesu*, von E. Renan. (Reclam) 147.

szegények« helyett Máténál »boldogok a lelki szegények«, ekkor kezdték a közös tulajdon uralmát csak a »tökéletes«-ekre korlátozni, s az elcsavarásoknak számos más módját alkalmazni. Pedig, hogy ez a kommunisztikus vonás általános volt az első keresztény gyülekezetekben, kiderül az Apostolok cselekedeteiről írott könyvnek nem egy helyéből, a hol írva vagyon: *Mindnyájan* pedig, a kik hisznek vala, együtt valának és mindenük közös vala. És jószágokat, marháikat eladják vala és osztják vala azokat mindeneknek, a mint szükség mutatja vala. (II: 44—5.) Vagy másutt: Ő közöttök senki nem vala szűkölködő; mert valakik házakat vagy mezőket bírnak vala, eladván azokat, az eladott marhák árát előhozák vala. És leteszik vala az Apostolok lábaiknál és elosztják vala azt mindennek, a mint kinek-kinek szüksége van. (IV: 34—35.)

Igen erősen hangoztatják a kereszténység ezen oldalát némely egyházatyák. Szent Jeromos szerint »a fölösleges birtok lopott birtok; s ha nem a mostani tulajdonos a tolvaj, akkor valamelyik elődje.« Alexandrini Kelemen azt írja, hogy »az volna a dolgok helyes rendje, ha nem volna magántulajdon, hanem minden mindenkié volna. A magántulajdon minden egyenlőtlenség forrása.« Szent Ambrozius szerint a birtokközösség a természetes állapot, a magántulajdon csak bitorlás útján támad.¹

A kereszténységnek ezen proletár származását és kommunisztikus jellegét látva, ámulnia kell az embernek azon, niikép lett egy ilyen elveken felépülő intézményből gazdagsággal és minden földi jóval bőven felruházott uralkodó, majd uralkodó osztályokkal szövetkező egyház,² míg viszont természetesnek kell ítélnie, ha a Jézus nevével és tanításaival űzött visszaélés láttára némelyek az evangéliumnak csak éppen ezen irányát látják meg s Jézust a társadalmi, sőt gazdasági forradalom apostolának mondják. Bármennyire túlzó is ez a felfogás, azt még a német császár barátja, Harnack, is kénytelen elismerni, hogy kétségtelen, hogy Jézus ma azok mellett állana, a kik hathatósan buzgólkodnak a szegény nép javának előmozdításán és jobb létfeltételek teremtésén.³ Valamint egészen bizonyos az

¹ Számos adatot erre nézve *Stein*: Die soziale Frage im Lichte der Philosophie. Stuttgart. Enke 1897. 939, lap.

² Kísérlet ennek megmagyarázására: Kúnfi Zs.: *A pápaság*, Huszadik Század 1903. szept.-okt. számában.

³ *Harnack*: Das Wesen des Chrihristentums. Sechzehn Vorlesungen. Leipzig, Hinrich. 1903. 64. lap. Ugyanezen szempontból nagy figyelmet érdemel *Yartin* József: *Az ötödik evangélium* cz. szellemes és mély munkája.

is, hogy a magántulajdon sérthetlenségét hirdető pápa távolabb áll az evangélium eredeti szellemétől, mint a munkás, a ki a proletárügy nagy vértanúját, a papok és hatalmasok áldozatát látja a nazarethi apostolban, az ácsmesternek istállóban született fiában. S azért, ha nem a deformált, hanem az evangéliumi szellemet nézzük, megérthetjük azon nagylelkű és mély érzésű papokat, a kik mint Lamennais, Hagerty, Nae Gratry nem tettek le azon reményről, hogy ki lehet békíteni a proletár eredetű kereszténységet a mai proletariátus nagy gazdasági, erkölcsi és művelődési mozgalmával.

Ezen hasonlatosságok mellett azonban nem szabad szem elől téveszteniunk alapvető különbségeket, a melyek nem a mozgalom kereteiből, milieu-jéből, hanem legbelső mivoltából, szelleméből fakadtak. Az evangélium a lemondás, az isten akaratába való belenyugvás, az igénytelenség és munkátalanság világa; a munka, a megélhetésről való aggságoskodás nem méltó a tanítványokhoz, bizalmatlanság az mennyei atyánk iránt, a ki gondoskodik az ég madarairól és felruhazza a mező liliomait; hogyan viselné hát gondját az embernek, az ő gyermekeinek? Hit és szeretet — ezek az evangéliumi világ oszlopai. A nép, a melyhez fordul s a melynél első meghallgattatásra talál, nem a mai harczos, kemény munkásság, hanem a tudatlanság, nyomor és vallási rajongástól bilincsbe vert gyűlevész proletariátus; s kommunizmusa¹ sem a termelésnek, hanem a fogyasztásnak közössége, a mely a gazdasági nyomorúság megszüntetésére nem alkalmas. Az evangélium az érzületben, imában és jó cselekedetben látja minden emberi érték forrását; a szocializmus a Munkában, a javakat teremtő, termelő munkában. A munka nem lehet az eredendő bűn büntetése, sőt az ember minden oldalú felemelkedésének kútfeje és eszköze akkor, ha formája és feltételei — a melyek nem változhatatlanok — összhangban vannak az emberiség minden irányú és egyenletes kifejlődésének feltételeivel. Az evangélium hirdette igénytelenségben, lemondásban egy műveltségellenes lelki állapotot ismer fel és a szükségletek folytonos kifinomodását, bonyolulását a haladás egyik megbízható hőmérőjének mondja. Az evangélium a gazdagságban a lélek megrontóját, igazi hivatásától való elvonóját látja, a szocializmus szerint a műveltség fejlődésének,

¹ Kautsky: említett tanulmánya, valamint W. v. *Schneiten*: Jesus und der Socialismus. Die Neue Zeit. 48-ik kötet. 4. szám.

a művelt és erkölcsös élet létrejöttének a gazdagság egyik alapfeltétele. Az evangélium a szegénységet, a szocializmus a gazdagságot — nem mint célt, hanem mint eszközt — akarja általánosan uralkodóvá tenni és minden ember között megosztani. Az evangélium minden hatalmat istentől eredőnek vall és a nekik való engedelmességet vallási parancsolat gyanánt hirdeti: a szocializmus a mai társadalom és rajta alapuló hatalom megszüntetését hirdeti céljának. Az evangélium az emberiség megváltását isten irgalmától teszi függővé, a melynek elérkeztéig az isten rendelkezésébe való belenyugvás kell, hogy vigasztalja az embert; a szocializmus szerint a munkásosztály és vele az egész emberiség megszabadítása csak magának a munkásosztálynak műve lehet, s így az végső elemzésben a quietizmusnak, ez a harcnak és küzdelemnek világnézete.

Ha már most mindezek alapján meg akarjuk állapítani a modern munkásmozgalomnak és az evangéliumi kereszténységnek egymáshoz való viszonyát, azt kell mondanunk, hogy eltekintve azon különbségektől, a melyek a különböző társadalmi viszonyok reflexeként tükröződnek a két ideológiában, de viszont tekintetbe véve mindkettőnek proletár eredetét és kommunizmusát, még sem gondolhatni látó szemmel a két világnézetnek egyesítésére. *Keresztény-szocializmus még úgy is és akkor is lehetetlenség, ha a kereszténységnek meg nem hamisított, eredeti, kommunisztikus elemekkel telített alakját értjük rajta.* Világos, hogy még kevésbé lehet szó erről akkor, ha az ősi hagyományaitól és eredeti szellemétől elfordult, sőt azoknak visszáján felépült egyházra és az ő világi céljait szolgáló politikai pártokra gondolunk.

De a vallásos életnek nemcsak a kereszténységben megnyilvánuló alakja áll ellentétben a szocializmussal, hanem a *vallásos* világfelfogás általában ellenlábasa neki, mint *tudományos* világfelfogásnak. Vallás és tudomány antinómiája kibékíthetetlen, mivel a vallás nemcsak a megismerhetetlenről szól, hanem a megismerhető dolgokat is magyarázata körébe vonja; a tudomány a világnak *észszerű*, a vallás pedig *érzésszerű* magyarázata. De még ha lehetséges volna is a Spencer felállította pontos határmegállapítás, a határvillongások nem volnának elkerülhetők, mivel a tudománynak lassankint kellett és kell még most is a vallás magyarázatának uralma alól visszahódítani az ő hatáskörébe eső tárgyakat is. A mint Strauss szellemesen mondotta: a vallásos képzetek helyzete hasonlít a vörösbőrűeké-

hez Amerikában: mindig szűkebb körre szorúlnak a fehér emberek előtt. S így a vallás természetesen ellensége annak a hatalomnak, a mely az ő birodalmát folytonosan szűkebbre szabja. De másrészt a tudomány sem lehet közömbös a vallással szemben, mivel nemcsak tárgyaiknál fogva különböznek, hanem gondolkodás módjuknál fogva is, azon szellemi habitusnál fogva, a melyet az egyikkel vagy másikkal való foglalkozás mind uralkodó bélyeget üt reá az egész lelki életre.

Vallás és tudomány vitájában a szociálizmusnak számos okból a tudomány oldalán van helye; első sorban azért, mivel ő maga is a természettudomány, gazdaságtudomány és filozófia szerencsés találkozásainak szülöttje, de másrészt azért is, mivel *a tudománynak fejlődése a proletariátusnak elsőrangú osztályérdeke* és jövő sikerének egyenes feltétele. Egészen világos ez, ha a természettudományokra és az iparban való alkalmazásukra, valamint a társadalomtudományra gondolunk. A mezőgazdasági és ipari termelés produktivitása legelső sorban a termelés tökéletességétől, a természeti erők mind nagyobb számának minél tökéletesebb kizsákmányolásától függ. A termelés szaporaságának fokozása pedig a mozgalom és a végezel szempontjából egyaránt érdeke a munkásosztálynak. *A mozgalom szempontjából* minél hatalmasabb a munkás termelte gazdagság, melynek élvezetéből a termelő ki van zárva, annál erősebbé válik benne a vágy részt kérni e javakból, annál kirívóbbá válik saját szegénységének az általa termelt gazdagsághoz való viszonya. De azért, ha a gazdagság felhalmozódásának üteme sokszorta sebesebb is a munkás helyzet javulásának üteménél, azért abszolúte véve az ő helyzete is folytonosan javul. Oly nagy a középponti nagy medenczékben a felgyülemlett gazdagság nyomása, hogy bővebben folyik az elvezető csapokon is. Kevesebb munkaidő, nagyobb bér pedig feltételei és eszközei a kulturpropagandának, a mely a munkásosztályt jövő nagy hivatására előkészíti és alkalmassá teszi. *A végczél szempontjából:* a szociálizmus olyan gazdagságot és jólétet akar teremteni, a mely az egész emberiség számára a testi, szellemi és erkölcsi tökéletesbülés útját nyissa meg. Ha pedig a mai világ javait osztanók meg, akkor a szegénységet, nem pedig a gazdagságot osztanók meg. Ezen gazdagság megteremtésének pedig a tudomány végtelen fejlődése, a természeti erőknek minél gazdaságosabb kihasználása, a termelés szaporaságának végtelen fokozása a feltétele.

De vannak egyéb, szintén a munkásság osztályhelyezeté-

ből fakadó okok, a melyek a tudományos fejlődés és proletariátus érdekeit azonosítják. Igazi intenzív tudományos élet csak ott lehetséges, a hol a tudomány nem üvegházi növény, a hol nem néhány bogaras ember különczködő szeszélye, hanem a nemzeti és társadalmi életnek integráns és ilyenül elismert-része; azonfelül mindig bizonyos arányosság áll fenn a tömegekben elterjedt ismeret meg az új ismeretek között; minél nagyobb a tömeg átlagtudása, annál nagyobb lesz az újonnan szerzett ismeretek eredetisége és tudományos értéke. A tudományos lángelme ereje talán mindenütt egyforma: mennyiség szempontjából nem kisebb szellemi erő volt az, a mely az állatok erejét használta fel a távolságok legyőzésére, mint az, a mely a gőzt vagy villamosságot használta fel erre a célra. Mégis ez az utóbbi a termékenyebb s így nagyobb elme is. Ha a nagy ember mindenütt egyforma nagyságú szobor, hatása és láthatósága mégis azon talapzattól függ, a melyre a természet ráállítja. Javítsd, emeld a talapzatot, terjessz el minél több ismeretet minél több emberben s hatalmasabb lesz a szobor is. Már pedig a tanítás, felvilágosítás, a *Revolutionierung der Köpfe* a munkásmozgalom életérdeke. A művelődés, tanulás nehéz, kemény munka; hatalmas ösztönző, valamely fontos érdek nélkül a tömegek sohasem vállalják. A reformáció óriási művelő erejét azon kapcsolat létesítése idézte elő, a melyet az írás-olvasás és az üdvözülés, a mennyei boldogság között megteremtett. A mint a reformáció az örök üdvösséget, úgy fogja be a szocializmus a földi boldogulás reményét a műveltség és tudás terjesztésének munkájába. S végül, a szocializmus érvényesülése elgondolhatatlan a társadalmi életnek igen alapos, a részletekre is kiterjeszkedő természettudományi megismerése nélkül, a mely lehetővé teszi a társadalmi anyagcserének, a javak termelésének és megoszlásának pontos szabályozását. A tudománynak ezen hatásain kívül, csak egyre, de a mi szempontunkból fölöttébb érdekesre és fontosra kell még e helyt hivatkozni. Ha tudomány és vallás ellentétes hatalmak, akkor a tudomány eszköze, de egyúttal útja is a vallásos képzetek alól való megszabadulásnak; továbbá, ha vallás, de különösen kereszténység és szocializmus ellentétes hatalmak, akkor a vallási képzetektől és érzésektől megszálott ember ellenségesen fog szemben állani a szocializmus törekvéseivel. Ezen tisztán elméleti megfontolásokon nyugvó okoskodásokat meglepően igazolja a tapasztalás. J. Destrée írja¹ hogy

¹ Le Mouvement Socialiste. Nr. 107.

a szociálista propaganda szerinte teljesen meghódította Belgiumban a vallásos hitből megszabadult vagy legalább is közömbös wallonokat, de egyáltalán nem tud gyökeret verni a hívő flandriaiak között. Megerősítik ezt P. Göhre¹ tapasztalatai is: »A német szociáldemokrata párt ez utóbbi években egy nevezetes határponthoz jutott el: oda, a hol népünk tulajdonképeni és komolyan vallásos tömegei kezdődnek. Azok, a kiket eddig megnyert a párt, vallási szempontból nagyobbára közömbös emberek voltak . . . Azok a tömegek, a melyek eladdig vonakodtak magukévá tenni a szociálista eszméket és elveket, attól való féltükben tették ezt, hogy vallásos hitükről le kell mondaniok«.

Mindezek alapján kétségtelennek látszik, hogy a szociálistizmusnak a vallással, még inkább pedig az egyházzal szemben elfoglalt álláspontja nem lehet más mint ellenséges. De ezen nyílt és általán az elvek következetes keresztülvitelét több, a szociáldemokrata programból következő megfontolás elhomályosítja. Az egyik annak felismerése, hogy a munkásosztály elnyomása ugyan számos egymásraható erő összehatásának eredménye; ezen erők közt helyet foglal a vallás és az egyház is, de a leg-hatalmasabb elnyomó erő nem ez, hanem a kapitalizmus. A munkásosztály küzdelmének tehát az ellen kell irányulnia és a kapitalizmus ellen vívott küzdelmet a kapitalizmus kísérő tünetényei ellen vívandó harcz fejében hátráltatni vagy mellőzni nem szabad.² Ez az elmélet — azt lehetne mondani — a történelmi materializmus egyház- és valláspolitikája. A vallás, mint a marxi ráépítmény egy része, csak a gazdasági struktúra megváltozásával változhatik meg. A gazdasági alap — az ok, a vallás — egyike a számos okozatoknak. A ki a vallás ellen küzd, az okozat ellen küzd s épségben hagyja az okot, a mely pedig, ha egyik formájában le is romboltuk okozatát, újból szükségképpen meg fogja teremteni azt. Egész merevségében és hajthatatlanságában fejezte ki azt a felfogást a *Parti Ouvrier Français* huszadik (1902.) Iszoudunben tartott pártgyűlésének

¹ P. Göhre: Religion — Privatsache. Socialistische Monatshefte. 1905. 7. Heft.

² Vandervelde, Destrée nyilatkozatai Le Mouvement Socialiste *Enquête*-jében. Továbbá: Szabó Ervin. A munkásmozgalom 1903-ban. A Huszadik Század könyvtára 2. szám. Andre Nater: Les Socialistes et la Separation. La Vie Socialiste No. 13—15. Dr. August Erdmann; Socialdemokratie und Religion. Socialistische Monatshefte. 105. 6. Heft.

határozati javaslata, a melyben a kormány és a radikális pártok antiklerikális hadjáratát olyan cselfogásnak minősíti, a melylyel el akarják vonni a munkások figyelmét az ő saját küzdelmüktől, a gazdasági elnyomatás ellen irányulótól, a mely pedig szülőanyja valamennyi másfajta, politikai és vallási elnyomatásnak. Majd részletesebben bizonyítva a burzsoa egyházpolitika felemás jellegét, kimondja, hogy a francia munkáspárt szilárdan kitart nagy nevelési feladata mellett, s óvatosságra inti a munkásokat minden olyan kísérlettel szemben, a mely alkalmas volna eltéríteni saját küzdelmüktől, és »az Internationale szellemében figyelmezteti a munkásokat, hogy az intellektuális felszabadítás nem előzheti meg, hanem csak követheti a gazdasági felszabadítást és hogy ennek következtében burzsoa-uralomban az egyetlen komoly antiklerikalizmus az antikapitalizmus. A vallások, valamint a többi természetfölötti koncepcziók csak abban a társadalomban tűnnek majd el, a melyben minden kizsákmányoló osztály eltűnése révén a termelési eszközök urává lett emberiség saját magának gondviselésévé válik«.

A másik megfontolás a Kommunista Kiáltvány befejező soraihoz kapcsolódik. Világ proletárjai egyesüljete, mert csak az egyesülésben van meg az erő, a mely nagy szabadságharczotok kivívására alkalmassá tesz. Ez a felszólítás minden proletárnak szól, mert valamennyinek ki kell vennie részét a nagy harczból. Már pedig furcsa módja volna a proletariátus egyesítésének, ha először vallásos vagy vallásellenes proletariátusra osztanók, s az elsőket, a kik ma feltétlenül számosabbak, kizárnék abból a mozgalomból, a mely csak valamennyinek erejével győzedelmeskedhetik.

Továbbá a szocializmus szabadságmozgalom, a mely a többi szabadságok mellett teljes terjedelmében követeli a gondolatszabadságát. Ennek pedig magában kell zárnia a gondolkodásnak, de a *nem gondolkodásnak* szabadságát is; egy ember sem kényszeríthető arra, hogy higgyen, de arra sem, hogy ne higgyen. Ha tehát valakit akármilyen elmaradt elvéért a legelőrehaladottabb elvek nevében is üldöznek, ez megsértése a szabadságnak, a melyet nem enyhít az, ha a szabadság legdicsőbb elvei nevében is történik ez az üldözés. S azonfelül mivel a proletariátus a legalsóbb társadalmi osztály, minden nyomás, a melyet valamely felsőbb társadalmi osztályra gyakorolnak, őt is érinti. Ha a gyülekezési vagy egyesülési jogot ma a

szerzetesrendek rovására megszorítják, hamarosan kiterjeszthetik ezt a korlátozást a munkások szakegyesületeire. Nem kell a kormányhatalmat rendkívüli jogokkal felruházni, mert rá is áll, a mit Louis-Philippe az egyházzól mondott: *»Il ne font jamais y mettre son doigt. On ne létre retire past.*

És végül: ha igaz, hogy a társadalmi életnek alapvető ténye a gazdaság, ha az emberek társadalmi helyzete és csoportosulása a termelési folyamatában elfoglalt vagy nekik jutó helyzettől és szereptől függ: akkor az osztálytagozódás a mai társadalom természete, szervezete. Már pedig ez esetben a társadalmi és gazdasági helyzet adta összefűző kapcsoknak, az azonos osztályérdekeknek szükségképpen erősebbeknek kell lenniök, mint az esetleges nemzetiségi, erkölcsi, vallási szétválasztó kapcsoknak. Ha a szocializmus elég erős és bátor a nemzeti különbségek ellenére a világ munkásságának szolidaritását hirdetni, a mikor pedig a nemzeti összetartozás kapcsai a történelmi és faji viszonyokon kívül egy olyan alapvető lélek — sőt élettani tények nyugszanak, minő a nyelv: akkor nem lehet semmi oka arra, hogy a valláshoz hasonló ideologikus tényező kedvéért feláldozza a munkásmozgalomnak számbeli növekedését, kirekesztvén belőle a vallásos érzésű proletárokat. Mert hiszen az osztályharcz álláspontjáról nézve még mindig nagyobb a közösség a katolikus munkás meg a szabadgondolkodó munkás, mint a szabadgondolkodó munkás meg a szabadgondolkodó burzsoa között.

Ha már most ezen ellentétes szempontokat összefoglaljuk, azt kell mondanunk, hogy a szocializmust tudományos világnézeté váló kifejlődése szükségképpen összeütközésbe hozza a vallásos világnézetekkel, s első sorban a kereszténységgel. Fokozza ezen összeütközés erejét, hogy az egyház, megtagadván az evangélium proletár szellemét, az uralkodó osztályokkal szövetkezett a munkásosztály ellen. A szocializmus tehát mint elmélet, s mint politikai mozgalom szemben találja magával a vallást és egyházat. De a vallásnak a proletariátus nagy részének agyvelejében van székhelye; a szocializmusnak pedig minden proletárra szüksége van. Hogy megszerezhesse őket, kímélnie kell vallásosságukat, a melyet a szabadságra való egyetemes törekvése miatt egyébként sem szabad üldöznie. Arra a kérdésre tehát, milyen legyen a szocializmusnak az egyházzal és vallással szemben elfoglalt álláspontja, mind ezen, részben egymást lerontó mozzanatok számbavetésével lehet felelni. Még bonyolultabbá teszi a kérdést, ha meggondoljuk,

hogy a szocializmus meglévő társadalmakba született bele, s akár akar, akár nem, valamiféle állást kell foglalnia ezen társadalmak küzdelmeiben; sokszor ugyanazon elvi alapon álló szocialistapártok ugyanazon kérdésben homlokegyenest ellenkező eljárást követnek. Például a francia szocialisták harcolnak olyan törvények meghozataláért, a melyek segítségével kiűzhetik a jezsuitákat; ugyanakkor a német szocialisták a Németországban érvényben levő ilyen törvény eltörlését kívánják. Ha ezen ellenmondások megoldását keressük, azt mondhatjuk, hogy a vallás és egyház elleni harcnak bele kell illeszkednie a proletár osztályharc általános kereteibe, a mely első sorban gazdasági javakért folyik, célja lévén valamely adott társadalom gazdasági javainak eloszlásába oly módon beleszólni, hogy az uralkodó osztályok gazdasági erejét apassza, a munkásságét pedig növelje. Ezen elvnek az egyházra való alkalmazásából következik, hogy a szocializmus követeli (a német az erfurti program 6-ik pontjában, a francia, Parti socialiste français, a Tours-i 2-ik pontjában), hogy az egyházi javak koboztassanak el, közpénzek egyházi vagy vallási célokra ne legyenek fordíthatók, hogy az egyház és állam elválasztassék. Másodsorban politikai természetű a proletár osztályharc s így a vele szemben álló politikai pártokat s azok szövetségeseit kell gyengítenie. Mint önálló burzsoa párt, klerikális párt,* de mint a többi burzsoa pártok szövetségese is politikai ellenfele az egyház a szocializmusnak. Sikerei egy részét annak köszönheti, hogy mint uralkodó vagy elismert vallás papjai részesei a közhatalomnak, kijut neki az állam megbízottait és ügyében eljárókat megillető tisztelet és tekintély. Ebből viszont az következik, hogy a szocializmusnak küzdenie kell a papságnak politikai befolyása, a vallásnak és egyháznak közszolgálat gyanánt való szervezése, az egyháznak és papságnak bárminő hivatalos jelleggel való felruházása iránt; s követelnie kell, hogy minden közszolgálat: közoktatás, közjótékonyosság, betegápolás, a mint ilyen gyanánt szerveztetik, kivétsessék a papság és egyház kezéből. De harmadsorban kulturális természetű a proletár osztályharc s fel kell szívnia magába az egész műveltség tápláló anyagait s első sorban a tudományt. S mivel az új emberiséget és világot megteremtő forradalomnak minden egyes proletár fejében kell előbb végbemennie, semmint a külső világban végbemegy; a mivel ezen belső forradalomnak a vallásosság egyik akadály, ki kell űznie ezt a proletár agyvelőkből. Ez a kiűzés azonban

nem történhetik a tüneteknek orvoslása útján, hanem csak organikus úton, nem lehet a vallásos emberek lelkéből erőszakos úton kiszagatni a vallásos képzeteket vagy őket vallásuk szabad gyakorlatában megakadályozni, hanem módot kell adni az egész népnek, az egész emberiségnek, hogy azon utat tegye meg, a melyen az emberiségnek vallásos képzetektől megszabadult része járt: a tanulás, a művelődés útját. Több bér, kevesebb munkaidő — ezek a feltételei annak, hogy a nép tudományos kiművelődése és így az egyház alól való megszabadítása is valóra váljék. Azért a *nyolcz órai munkaidő követelésénél kezdődik a szabad gondolkodás tulajdonképeni programja*, s így az egyház elleni küzdelemnek is ezen a ponton kellene kezdődnie. Kétségtelen dolog, hogy ha elvekkkel és tudományos megismerésekből kifogástalanul levezetett gyakorlati szabályokkal lehetne tetszés szerint előidézni a nemzetek vagy társadalmak életének ezen vagy azon mozzanatát: a proletariátusnak a gazdasági javakért folytatott harcztot egyetlen pillanatra sem volna szabad semmi másért gyengíteni vagy abbahagyni. Ámde a valóságban úgy áll a dolog, hogy a munkásmozgalom mindenütt az adott társadalmi viszonyokba született bele s olyan feladatokat talált maga előtt, a melyeknek megoldása az ő elvei szerint még nem lett volna soron, vagy talán az egész kérdést más módon tette volna fel. A francia munkásság például összehatalálkozott egy egyházzal, a mely száz éven keresztül minden uralom- és kormányformával szövetkezett ellene s a mely végül a burzsoáziának egy részével is összetűzött. A francia munkásságban igen erős az antiklerikális szenvedély. *Tout raisonnement céde chez l'ouvrier français, a la vue de'une soutane.*¹ A polgári osztály politikusai arra használták fel ezen szenvedélyt, hogy eltérítsék a munkásságot a gazdasági és társadalmi reformoktól; gondoskodtak állandó izgatásáról, de sohasem kielégítéséről. A proletár osztályharcz szempontjából is fontos volt, hogy e kérdés gyökeresen, a munkásság érdekeinek megfelelő módon megoldassék. E végből részt kellett vennie a munkásságnak abban az antiklerikális mozgalomban, a melyet a polgárság indított a arra kellett törekednie, hogy a mozgalom az ő forradalmi ereje által túlhaladjon a burzsoa politikusoktól kitűzött célon. Kautsky gúnyosan említi, hogy az 1848 előtt és akkor volt a kezdetleges német kommunisták taktikája s

¹ André Morizet: L'Église. Le Mouvement Socialiste. Nro. 118.

nem méltó az érett francia munkássághoz. Lehet, hogy ez régi taktika, de akár az, akár nem, kétségtelenül jó és gyümölcsöző taktika mindenütt, a hol a proletariátusnak önmagában nincsen elég ereje nagy reformok megvalósítására, vagyis a mai viszonyok közt jó mindenütt. Mire e sorok napvilágot látnak, valószínű, hogy a francia szenátus is elfogadta már az egyház és állam elválasztását kimondó törvényjavaslatot; oly eredmény ez, melyet a »régi« taktika nélkül elérni nem lehetett volna. Igaz viszont az, hogy a munkásságban végbement nagy kulturális és társadalmi változások tették megint lehetségessé ennek a taktikának az érvényesülését. Az egyház, a melynek a francia törvényhozás hivatalos létezését most megszünteti, a munkásság nagy többsége számára már előbb megszűnt valósággal létrehozni. »Egyetlen társadalmi alakulat sem pusztul el addig, a míg minden benne elférő termelőerő ki nem fejlődött és új, magasabbrangú termelési viszonyok nem foglalják el mindaddig a régiek helyét, míg létezésük anyagi feltételei ki nem képződnek a régi társadalom ölében.«¹ úgy látszik, hogy Marxnak ezen tanítása a társadalmi öntudat megnyilatkozási formáira, az ideologikus tényezőre s mint a fenti eset mutatja, a vallásos életre is érvényes.

IV.

Hypollite Dufresne, Anatole France szocziálista utópiájának megálmodója és Morin, a XXIII-ik század társadalmának embere között a következő párbeszéd folyik:

— Vallásuk úgy-e bár nincs már önöknek — kérdezi Dufresne.

— Éppen ellenkezőleg, számos vallás van nálunk és egynéhány elég újszerű. Hogy csak Franciaországról szóljak; van nálunk az emberiség vallása, pozitívizmus, kereszténység és spiritizmus. Némely vidéken akad katolikus is, de kevés számú és számos szektára szakadozott; ezek a szekták a XX-ik században keletkezett hitszakadás, következtében támadtak, midőn az egyházat elválasztották az államtól. Pápák már régóta nincsenek.

Tévedsz, szolt közbe egy harmadik, Mihály. Van még most is pápa; a véletlen folytán ismertem meg. XXV. Pius, kelmefestő. Rómában, *via dell'Orso*.

— A pápa kelmefestő? kiáltottam, de hisz az lehetetlen!

¹ Zur Kritik der Politischen Ökonomie von Karl Marx. Zweite Auflage. Stuttgart, 1903. Dietz. Vorwort XI.

— Hát ugyan mi csudálni való van azon? Csak kell valami foglalkozásának lenni, mint mindenki másnak.

— És mi van egyházával?

— Néhány ezer ember Európában elismeri fejének.¹

Egészen bizonyos, hogy ilyen vagy ehhez hasonló jövő az, a melyet a francia kulturharcz utolsó mozzanatának: az elválasztásnak előkészítői és harcosai: radikális polgári pártok, a munkásság politikai képviselői s osztályoktól független ideológusok, az egyháznak szántak; valamint egészen bizonyos az is, hogy ilyen jövő megteremtése felé vivő lépésként sürgették az államnak ezen ténnyel befejeződő elvilágiasítását. De mivel az egész előrehaladó világ-mozgalom össze van növe a szabadságnak mind nagyobb mértékű megvalósításával, eleve is vissza kell utasítani azt a gondolatot, hogy ezen cél erőszakos, a politikai szabadság mivoltával össze nem férő eszközzel és módon való-síttassék meg. De másrészt politikai reformról lévén szó, a politikai és pártérdekek érvényesülése: a katolikus választók, különösen parasztválasztók érzelmeinek és — zsebének kímélése, a régi állapotból az újba való átmenetelének minden zökkenés nélkül való eszközlése számos rést ütött az elvi állásponton, a melyet következetes és szigorú formájában a francia képviselő, háznak csak egyetlen tagja, a forradalmi szoczialista, Allard képviselt. Igen jellemzetes, hogy azon számos változtatás között, a melyet a három hónapos vita folyamán a képviselőházban a Javaslaton tettek, egyetlen egy olyan sincsen, a mely valami utón módon ne könnyítene és javítana az egyház helyzetén, éppúgy mint a hogy a Briand féle javaslatnak az első, de Pressensé féletől² való eltérései is mind az egyház javára válnak, úgy hogy annak a reformnak életbeléptetéséről, a melynek távoli hatásait France olyan gyászosnak rajzolja az egyházra nézve, minden túlzás nélkül mondhatta a vita során a katolikusok megnyugtatására Bienvenu-Martin miniszter: Ha nem szüntetnők meg a vallási költségvetést, azt hihetné az ember, hogy minden régiben marad. Azonban 40 millió frank évenként nem olyan összeg, a melynek hiányát — ha csak ezt és csakis ez jelentené az elválasztási javaslat — ne érezné meg akár-milyen nagy, független vagyonnal nem rendelkező intézmény. Pedig ez a törvény nemcsak azt jelenti, s ha a nem érdekelt olvasó úgy vélekedik is, hogy az 1906 tavaszán bekövetkező

¹ Anatole France: *Sur la pierre blanche* 309—10.

² Ismertette a Huszadik Század 1904. júliusi számában.

választásokra való tekintettel kissé messze ment is a francia parlament abban, a mit ott *ménager les transitions*-nak neveztek, mégis meg kell látni benne a nagy és reális haladás tünetét.

Első sorban a javaslat alap gondolatában, a mely a tökéletes lelkiismeret szabadság elvét teszi a francia vallási törvényhozás szabályozóvá s kijelenti, hogy a vallási élet jelenségei nem tartoznak az államhatalom működésének körébe. Az új törvény az állam gyökeresen világi, laikus jellegének és minden vallás egyenlőségének elvén nyugszik. A mai állam azt tanítja, hogy mivel az egyes embereknek vallási és metafizikai dolgokról alkotott véleményei különbözők és ellentétesek, az államnak azon viszonyt, a mely közte és polgárai, valamint az egyes polgárok között van, ezen véleményektől függetlenül kell rendezőie, vagyis a köz- és magánjogot felekezetenküli alapokon felépítenie. Az egyház és állam elválasztása ezen építkezésnek befejező ténye: fel kellett állítani előbb egy közigazgatást, magán- és büntetőjogot, a melynek alapjai nem vallási dogmák, hanem a méltányosság s társadalmi hasznosság voltak; majd világivá kellett tenni némely közszolgálatokat: a tanítást, anyakönyvvezetést, közjótékonytságot; s végül a minden közszolgálatból kizárt egyháztól megvonni az állami intézmény jellegét s vele együtt azt, hogy a közczélokra beszedett adópénz, a melyet hitetlen vagy más vallású emberek is fizetnek, egy vagy több vallás eltartására fordíttassék.

Ám ezen felfogás helyessége ellen hivatkoztak a katolikusok arra, hogy állami pénzekből színházakat, tudományos intézeteket tartanak fenn, építenek vasutakat, kórházakat, a melyeket szintén csak egy kisebbség használ. Az állami költségvetés a nemzeti szolidaritás tanítója, a mennyiben minden polgárnak kötelességévé teszi, hogy valamennyi polgár szükségleteinek kielégítésére, még ha ezen szükségleteket ő nem is érzi, erejéhez mért anyagi áldozatot hozzon. Hivatkoznak a demokratikus fejlődés irányára, a melynek a többség akarata megnyilvánulására kell módot teremtenie, de egyúttal gondoskodnia kell a kisebbségek védelméről. S végül megemlítik azt, hogy a modern államot az állami hatáskörnek mind szélesebb kiterjesztése jellemzi, s ezen ténynyel ellenkezik az, ha az állam egy eddigi közszolgálatot kiküszöböl hatalmi köréből. Ezen ellenvetések, különösen a legelső, igen meggyőzőknek tetszenek. Logikus, következetes okoskodással az állam világi jellege követelőinek azt is követelniök kellene, hogy az állam közpénzekből

semminemű erkölcsi, szellemi, esztétikai czélokra se fordítson semmit; mert bajos belátni, mennyivel inkább igazolható az, ha az állam olyan valakinek ad a közösség pénzéből fizetést, a ki azt tanítja, hogy van erkölcs vallás nélkül, mint annak, a ki azt tanítja, hogy nincs; ha épületeket emel közpénzből a baktériumok vagy piócák életének tanulmányozására, ellenben nem épít többé olyanokat, a melyekben isten dicsőségét hirdetik; segítséget ad olyan képíróknak vagy faragóknak, a kiknek műveit csak a kiválasztottak kis társasága tudja élvezni, ellenben nem engedi meg olyan fészületek, kálváriák felállítását, a melyek előtt az emberek ezrei éreznek mély erkölcsi és esztétikai izgalmakat. Szóval a logika szempontjából nem látszik igazolhatónak, hogy az állam egy vagy más ideológus tényezőt segítsen, egy másikat pedig nem. Azért az elvi szempont azt követeli, hogy mondjon le az állam s rekesszen ki hatalmi köréből minden ideologikus tényezőt s szorítsa működésének körét tisztán a gazdasági és politikai követelésekre. Ez azonban ellentétben van az államnak a mai köztudatban, de a valóságban is kialakult szellemi és erkölcsi feladataival s az állami hatáskör bővülésének általános irányzatával.

Ez az érvelés két okból nem helyes. *Először* azért nem, mert a vallás nem olyan természetű ideológus tényező, mint a többi. Ha az állam valamely művésznak, tudósnak vagy ilyenfajta intézménynek juttat közpénzekből, azzal még nem foglalt állást azon művészeti vagy tudományos irányzat mellett vagy ellen, mert hiszen módjában van olyanokat is segíyezni, a kik ellenkező irányban működnek; s az állam legtöbbször él is ezzel a joggal. Azonfelül pedig az állam avatkozik bele a segíyezéssel vagy eltartással a művészek, írók, tudósok vitáiba. Segítségének itt nincsen olyan hatása, hogy állami tudomány, állami irodalom stb. keletkezhetnék. A vallás szempontjából nem így áll a dolog; valamely vallás, felekezet elismerésének és közpénzekből való eltartásának messzire nyúló politikai és erkölcsi következményei vannak; a mint egy kitűnő francia egyházjogász, Portalis, mondta: Valamely vallás elismerésével arra kötelezi magát az állam, hogy megvédelmezi ezen vallás tanításait, fegyelmét és papjait, valamint arra is, hogy híveit ezen valláshoz fűzött lelki javak élvezetéhez juttatja.¹ Az állam nemcsak külső segítséget ad a vallásnak, hanem beavatkozik

¹ Idézve: Grunebaum—Ballin, id. munka. 21. lap.

hatalmi eszközeivel a lelkiismereti kérdésekbe és arra kényszeríti alattvalóit, hogy ezt vagy azt az elvet igaznak vagy hamisnak vallják; így például a francia állam hatalmi eszközeivel biztosította a francia katolikus egyház egységét, mivel megvonta a megélhetés eszközeit: a fizetést, lakást, megélhetést a szimatikus papoktól. Elismeri ezt az egyház maga is. Fuzet, roueni érsek, azt írja egy pásztorlevelében, hogy az elválasztás után a francia egyház nem létezik többé szervezet gyanánt, alkotó elemei szármalmas anarchiába jutnak majd, a mely megint eretnekséget és szolgaságot fog szülni, olyat, a mely a konkordátum uralma alatt lehetetlen volt; mivel a konkordátum csak azt a hierarchiát ismerte el, a mely a püspököknek a pápától, a papoknak a püspököktől származó kánoni beiktatásán alapult.¹ Az *articles organiques* alapján a francia köztársaság elnökének ügyelnie kell arra, hogy a kinevezendő püspökök elvei orthodoxia szempontjából kifogástalanok legyenek, hogy a francia papnevelőkben tanítsák az 1682-iki nyilatkozatokat, hogy ötévenként legalább egyszer minden püspök megvizsgálja egyházmegyéjét és hogy a katolikusoknak csak egy liturgiájuk és katekizmusuk legyen. Semmi más ideológus tényezővel való kapcsolat nem járhat ilyen következményekkel az államra nézve. És így ez világossá teszi, hogy a vallás más természetű ideologikus tényező, mint tudomány vagy művészet s így ezeknek állami segítése vagy elismertetése nem lehet oka a vallással való ugyanilyen bánásmódnak. Azonfelül pedig logikus elmék és a művészet meg tudomány szabadságának lelkes hívei csakugyan követelik is, hogy az állam ne nyúljon bele a lelkiélet ezen benső megnyilatkozásaiba. Ismeretes, milyen heves és kíméletlen ékesszólással követelte ezt a filozófia számára Schopenhauer, az egész szellemi világ számára Spencer s hogy a művészetre nézve éppen az egyház és állam elválasztásának időszerűvé válásakor számos francia művész.²

De helytelen ezen érvelés *másodszor* azért is, mivel azon föltevésből indul ki, hogy az állam cselekedeteit a logika szabályozza s hogy logikai kategóriák alkalmazhatók az államra is, sőt túlmerítik is az állami cselekvés szubjektív indító okait. „Az államként szervezkedett uralkodó osztály öntudatában minden, hatalmának megerősítésére, megóvására és kiterjesztésére irányuló

¹ Idézi: Aulard, id. munka: Arguments pour la separation.

Enquête sur la separation des Beaux-Arts et de l'État, *Les Arts de la Vie*. 1904. okt. számában.

szükséglet s kielégítésének alkalmas módja igazság gyanánt jelentkezik. S ez az igazság, nem pedig a logikai igazság szabályozója az állami cselekedeteknek. *Ennek az igazságnak szempontjából* eképen érthető meg az államnak a vallással szemben tanúsított fennebb ellenmondásos gyanánt jelzett eljárása: Az államnak a hatalmi érdekek szempontjából szüksége van némely ideologikus tényezőkre, a melyekre egy másik államnak még vagy már nincs szüksége. Ilyen ideologikus tényező volt a vallás. Volt idő, mikor az állam rendje nem volt megóvható másképen, mint hogy a hatóságok iránti engedelmességet vallási parancs gyanánt hirdették és így olyan szankciókkal látták el, a melyeknek minden másnál nagyobb kényszerítő erejük volt. Locke például nem akarta beengedni államába az atheistákat és az igazságszolgáltatás még ma sem tud el lenni az eskü nélkül. Robespierre szerint a legfelsőbb Lénynek és a lélek halhatatlanságának eszméje folytonos figyelmeztetés az igazságra; azért ezek szerinte szociális és köztársasági eszmék. Ilyen társadalomban a vallás valamennyi ideologikus tényező között a legnagyobb fontosságú s így természetesen közszolgálat. Mihelyt azonban a vallás nem teljesíthet ilyen szolgálatokat, sőt más, az állami érdekeket jobban előmozdító tényezőket, például a tudományt, gátolja kifejlésében, elveszti vezető szerepét, sőt egészen kiszorul az állami hatáskörből. Ma Franciaországban ez az eset következett el; a francia állam ma azt gondolja, hogy igen jól megállhat a népek versenyében az az állam, a mely vallási célokra nem költ, ellenben elpusztul az, a mely nem tart lépést a természettudomány fejlődésével; műveletlennek mondják azt, a melynek nincs művészete, de nem azt, a melynek nincs vallása. Ez a hatalmi érdek, czélszerűségi szempont teszi érthetővé, hogy az állam, a mely a tudományokat és művészeteket már-már közszolgálat gyanánt szervezi, ugyanakkor megfosztja a vallást ezen jellegétől. *Praetor non curat minima*. Épen ebben van a szomorú, szinte tragikus elem az egyházra, de az elfogulatlan vizsgálóra nézve is, a ki megdöbbenéssel észleli az ilyen hatalmas társadalmi szervezet pusztulását.

A javaslat alap gondolata: a vallásnak magánügygyé nyilvánítása szükségképen súlyos anyagi következményekkel jár az egyházra nézve. S ezek az anyagi kérdések foglalkoztatták szinte kizárólag a javaslatot tárgyaló francia képviselőházat, de alkotják egyúttal magának a törvénynek leglényegesebb

tartalmát is. Az anyagi kérdések legfontosabbika a vallásügyi költségvetés megszüntetésére, valamint a templomok, egyházi épületek, papi lakások sorsára vonatkozott. Az elsőre vonatkozólag a katolikusok azon felfogást képviselték, hogy az 1790-iki alkotmányozó gyűlés elkobozván az egyházi javakat, kötelezettséget vállalt a papság eltartására. Ennek következtében a vallásügyi költségvetés egy elvállalt állami adóság törlesztése, a melynek fizetése alól csak az állami csőd útján menekülhet meg az állam. Evvel szemben a javaslat védői szerint a papság az egyházi javaknak soha sem volt tulajdonosa, hanem csak haszonélvezője, azon javakkal a nemzet mindig szabadon rendelkezett, a mint ezt az 1790-iki alkotmány nyíltan ki is fejezi: A vallás gyakorlására szánt javak a nemzet tulajdonát képezik s mindenkor rendelkezésére állanak. Ha a francia nemzetgyűlés megfosztva ezen javak élvezetétől a papságot, magára vállalta ellátását, ezt azért tette, mivel állami és társadalmi szükségletnek, szóval közszolgáltatnak ítélte a vallást, nera pedig azért, mivel kárpótlással tartozott volna a papságnak. Már pedig tökéletesen az állam szuverenitásától függ annak megjelölése és elhatározása, mit tart valamely állam közszolgáltatnak, mit nem. Ha az állam nem ismerné el közszolgáltatágnak többé például a hadsereget: természetesen nem is fizetné többet. A mint az állam megvonja a vallástól a közszolgáltat jelleget, meg kell szűnnie az állami javadalmasnak is. Ehhez mérten elrendeli az új törvény, hogy a kihirdetését követő január elsejétől kezdve az állam, a megyék, a községek vallási költségvetése megszűnik. Ezen időponttól kezdve azon papok, kik 60 évesnél idősebbek s a kik legalább 30 évig töltöttek be állam ellátással járó egyházi hivatalokat, élethossziglan fizetésük háromnegyedét kitevő nyugdíjat kapnak; a 45 évesnél idősebbek és 20 évig államszolgáltatban állók fizetésük felét kapják, a mely azonban sohasem lehet több 1500 franknál. A többi egyházi személyek 4 éven keresztül húznak javadalmat: az első évben teljes fizetésüket, a másodikban kétharmadát, a harmadikban felét s végül a negyedikben egyharmadát. Azon községekben, a melyeknek 1000-nél kevesebb lakosuk van, a fenti időszakok kétszeresen veendőek. Négy, illetve nyolcz év multán azonban minden ilyen személyi kiadásnak meg kell szűnnie. A vallásügyi költségvetés személyi kiadásai ma körülbelül 38 millió frankra rúgnak; e költségvetés körülbelől így fog alakulni:

Fizetni fog az állam az első	évben	29 millió frank		
a második	»	21	»	»
a harmadik	»	17	»	»
a negyedik	»	14	»	»
az ötödik	»	6	»	»

A nyolczadik év végére felszabadul az egész összeg; az így felszabadult összegeket némelyek a munkás-nyugdíj pénztárak segítésére kívánták fordítani, de a kamara úgy határozott, hogy a kisközségek között osztják ki ezt az összeget, a végből, hogy a mit a paraszt a pap fizetésére lesz kénytelen majd fordítani, a községi adók csökkenésének képében visszakapja. A parasztságtól való »üdvös félelem« szülte a törvény ezen intézkedését, mivel a törvényhozók nagy része igaznak ismerte el Georges Leyguesnek a francia parasztságról adott idevágó jellemzését: »A francia parasztság nagy része ragaszkodik templomához és vallásához; azt akarja, hogy ne fizessen többet, mint mennyit eddig fizetett; szeretné, ha nem kellene fizetnie stóladíjat s a templomi építkezés, javítás nem terhelné a község költségvetését; s azt is szeretnék sokan, ha a papot eltiltanák a politizálástól, így foglalják össze érzéseiket: Fizesse jobban az állam a papot s ellenőrizze jobban.¹ Bizonyos, hogy ezen ponton fenyegeti a legnagyobb veszedelem az új rendezkedést, sőt magát a köztársaságot is. Előrelátásra vall, az ebből származható veszedelmek ellen való védekezés.

A második, még emennél is fontosabb anyagi kérdés az egyházi épületek átengedésének szabályozása volt; anyagi szempontból is sokkal fontosabb, mivel értékük 5%-át számítva bérnek, évenként 200 millióról van szó. A javaslat eredeti rendelkezése szerint az állam arra köteleztetett, hogy 2 évig ingyen engedje át a templomokat és 10 évig pedig bérletképen; 10 év után az állam és község szabadon határozhat mirefordításukról. Ezen rendelkezés az állam, község s a vallási egyesület között némileg függő viszonyt teremtett volna, az egyesületet, különösen a lelkészt arra kényszerítette volna, hogy iparkodjék jó viszonyban élni a község lakóival és fejével, mert hiszen tőlük függött volna, hogy a törvényben kitűzött határidő leteltével megkapja-e újra templomát vagy sem. De másrészt bizonytalanná tette volna a vallási egyesületek helyzetét, módot adott volna a lakosságnak felizgatására s azonfelül a vizsályt állandósította

¹ Chambre des Deputes. Séance 22 april 1905.

volna a községek igen nagy számában. Ezen megfontolások következtében úgy módosították ezen rendelkezést, hogy az egyházakat és templomokat, az állam, illetve a község tulajdonjogának épségbentartása mellett, minden időmegszorítás és bér nélkül engedik át a vallási egyesületeknek s csak az esetben nyeri vissza az állam, illetve a község a rajtuk való rendelkezési jogot, ha 6 hónapon keresztül semmiféle istentiszteletnek vagy más vallási cselekedetnek nem volt színhelye az illető templom. Ha hozzávesszük ehhez, hogy a nagy javítások a tulajdonos községet vagy államot terhelik, valamint a vallási egyesületek minimális tagszámát megszabó rendelkezést, melynél-fogva 7 tag kívántatik 1000 lakosú községben, 15 tag 1000-20,000 lakosú községben, 25 tag ezenfelül: akkor meg fogjuk érteni, hogy némelyek méltán sokalták az egyháznak tett ezen engedményeket.

A leghesesebb küzdelem azonban mégis egy más rendelkezés, a javaslat 4-ik szakasza körül folyt, a melynek különösen a katolikus egyház fejlődésére lesz igen nagy befolyása. Ezen szakasz kimondja, hogy a törvény életbelépése utáni esztendő folyamán az egyházi épületeket, valamint a vallási célra szolgáló ingóságokat át kell adni azon, törvényes módon megalakult egyesületeknek, a melyek az illető vallás gyakorlására alakultak, Szükségképen felvetődött itt az a kérdés, mi történjék akkor, ha ugyanazon helyen több ilyen vallási egyesület alakul, vagy idő folytán két vagy több egyesületre bomlik a kezdetben egységes egyesület? Melyiket illesse a templom, tehát melyiknek jusson a megélhetés lehetősége s ki legyen s minő alapon ebben a bíró? Látnivaló, hogy a katolikus egyháznak egységét innen fenyegette igazán reális veszedelem, a szizma lehetősége volt adva ezen szakasz rendelkezésében. Viszont a szabadgondolkodók egy része, különösen a radikális pártok ki akarták ezt a pontot használni s éket verni az egyház egységébe; egészen a törvényszék belátására kívánták bízni, hogy vita esetén melyik egyesületnek ítéli oda a templom használatának jogát. Nyilván azon hitben, hogy annak az egyesületnek, a melynek nagyobb-számú híve van. Így például, ha egy dogmatikus dolgokban vagy más egyebekben szabadabb gondolkozású lelkész szállka a felsőbb egyházi hatóság szemében, az esetleg felszólíthatja a vallási egyesületet, hogy válasszon magának más lelkipásztort; a hívők egy része engedelmeskedik e parancsnak, másrésze kitar a pap mellett. Mindegyik fél jogot formál a templomra és egyéb egyházi

épületekre. Pörre kerül a dolog, és valószínűleg sokszor megtörténnék, hogy a bíróság nem az orthodox egyesületnek adna igazat. Mivel pedig számos ilyenfajta összeütközés látható előre, a katolikus egyház mai egységes szervezetének eltöredezését számos többé-kevésbé merész szekta keletkezését idézte volna elő az a rendelkezés, a mi a radikálisoknak nyilvánvaló, noha be nem vallott célja volt. Ezzel szemben az egyház védői és a szoczialisták azt hangoztatták, hogy ezen törvénynek nem lehet a jövőendő vallási fejlődést és az esetleg keletkező vallásokat előre számításba venni, hanem a tényleg létező vallási viszonyokat kell tekintetbe venni; mivel azonfelül senki sem akarja a vallásgyakorlat folytonosságát megszakítani, azért oly módon kell szabadossá tenni a törvény rendelkezését, hogy nyilván kiderüljön belőle, hogy például a katolikus egyházi épületek két érték versengő vallási egyesület közül annak jussanak, a melyik valóban katolikus; ennek megállapítására pedig a katolikus egyház mai szervezete mellett az egyházi főhatóság, a püspök, végső esetben a pápa a jogosult. Ezért hosszas küzdelem után olyan értelemben módosították a javaslatot, hogy azon törvényesen megalakult vallási egyesületnek kell átadni az egyházi célra szolgáló ingatlanokat és ingóságokat, a melyek alkalmazkodnak azon vallás általános szervezeti szabályzatához, a melynek gyakorlásáról akar az illető egyesület gondoskodni; (*en se conformant aux régles d'organisation generate du culte dont eile [l'association] se propose d'assurer l'exercice.*)

Bizonyára lesznek sokan, a kik ezen intézkedésben a mai egyházi viszonyoknak, de különösen a katolikus egyház egységének az állam hatalmi eszközeivel való állandósítását látják és a kik helyesebbnek tartották volna azon intézkedést, hogy az egyházi javakat szakadás esetén a tagok számának arányában osszák meg; a kik igaztalanságnak ítélik azt, a minek lehetősége egyáltalán nincs kizárva, hogy ha például egy ezer tagú vallási egyesület 990 tagja bármilyen okból elszakad az anyaegyesülettől, az egyházi célra szolgáló épületek használatának joga ne őket, hanem a visszamaradt 10 tagot illesse. De azon megfontolás vezette e politikusokat, hogy a részletekben való eltérés kedvéért nem szabad a nagy reform létrejöttét megakasztani.

Anyagi, de erkölcsi szempontból is fontos végül a törvény azon intézkedése, mely megengedi a vallási egyesületek szövet-

kezését, egy nagy, valamennyire kiterjeszkedő nemzeti egyesület létesítését, a mi lehetővé teszi majd, hogy a gazdagabb városi egyesületek a szegényebbeket segítsék és így a vallás gyakorlatát azok számára is lehetővé tegyék, a kiknek nincsen elegendő vagyoni erejük lelkész eltartására.

A vallás gyakorlására egyházközségenként megalakuló egyesületekre általában az 1901 július 1. egyesületi törvény intézkedései érvényesek; kivételes intézkedéseket itt-ott azonban szükségessé tett a vallási egyesületek kivételes jellege. E törvény például megköveteli, hogy minden egyesületi gyűlést bejelentsenek, elnököt és két jegyzőt válasszanak, a mi istentiszteleten pedig lehetetlenség; ezek alól tehát felmenti a törvény az egyházat. Ugyancsak eltérően a többi egyesületektől, megengedi a törvény a vallási egyesületeknek, hogy adományt és alamizsnát gyűjthessenek a vallásgyakorlat költségeinek fedezésére, és bizonyos mértékig alapítványokat és örökséget elfogadhassanak. Viszont megszorító értelemben is vannak kivételes intézkedések, így szigorúbban bünteti a törvény a papot a világi embernél, ha az a vallásgyakorlat helyiségében közhivatalnokot sérteget vagy rágalmaz, ha a törvények végrehajtásának megakadályozására hív fel, vagy a polgárok egyik részét a másik ellen izgatja.

Nagyjából ezek a francia egyház új helyzetét szabályozó törvényjavaslatnak főbb intézkedései s belőlük már ma meg lehet látni az új alakulás körvonalait. Franciaországban az 1906. év folyamán minden helységben egy, némelyikben több vallási egyesület fog keletkezni, számszerint körülbelül negyven-ezer. Ezen egyesületek megalapítói és vezetői mindenütt a hitükben legbuzgóbb katolikusok lesznek, a kik egyúttal a mai demokratikus Franciaországnak ellenségei is. Ez egyesületek szövetkezni fognak és egységes, középponti vezetés alatt állanak majd. Tagképen benne lesz ezen egyesületekben a francia katolikusok túlnyomó része s így egy hatalmas, az egész országot behálózó szervezet, a mely most már nemcsak egyházi, hanem világi tagokat is foglal magában, áll majd elő. Bizonyos, hogy a reakzionárius pártok, a melyeknek politikáját eddig is támogatta az egyház, mindent megkísérelnek majd, hogy az egyházi egyesületek hatalmas szervezetét politikai gépezetté alakítsák át, és segítségével a francia politika mai irányát, sőt esetleg a kormányformát is átalakítsák. Ezen vállalkozás azonban csakis úgy sikerülhet, ha a francia lakosságban

a vallási összetartozás érzése — tehát az ideológus tényező — erősebb, mint a gazdasági és politikai osztályellentétek szétválasztó éke. Minél inkább halad előre s terjeszkedik ki az ország egész lakosságára az osztályfejlődés és differenciálódás, annál inkább megcsökken azon veszedelem, a mely a katolikusoknak egységes pártként való szereplésében és tevékenységében nyílik. Mivel pedig az osztályfejlődés ütemének meggyorsulása a francia társadalom mai fejlettsége mellett fölöttébb valószínű, ezen Franciaország, de az emberiség fejlődésére is oly veszélyes alakulat aligha fog létrejönni.

De ettől eltekintve is, kérdéses az, vajjon sikerül-e majd a harczoló egyháznak saját szellemével megtölteni ezen egyesületeket s vajjon nem kell e inkább azon eshetőségre gondolni, hogy a mégis csak szabadabb szellemű, felvilágosultabb világi elem nem visz-e be igen lényeges erjesztőket magával ezen egyesületekbe vagy az egyházba is? Bizonyosra vehető ugyanis, hogy ezen vallási egyesületek uralkodó szellemét a papság nem fogja olyan abszolutisztikus módon, mint eddig az egyházi életet meghatározni, hanem mint fontos tényező lép majd be a hívők egyetemének gondolkodása is, s nem kell-e majd, hogy hívőivel kibékülhessen, kibékülnie az egyháznak az elátkozott és visszautasított modern műveltséggel is? Továbbá: számításba véve azt, hogy a francia egyház megélhetését ezentúl a szegényebb és tanulatlanabb néposztály, első sorban a parasztság teszi majd lehetővé, nem lesz-e kénytelen a francia egyház szakítani a burzsoáziával s megtelni demokratikusabb, galileai szellemmel s így akarata ellen rálépni arra az útra, a melyet Lamennais jelölt ki számára? Mindmegannyi érdekes lehetőség, a melyeknek megoldását csak a jövő hozhatja meg.

A reformáció a vallási individualizmus hirdetésével hódította meg a germán népeket. Politikai eszközökkel gátolták meg ezen elv érvényesülését Franciaországban; most politikai eszközökkel próbálnak érvényt szerezni neki. Senki sem tudhatja, sikerül-e majd a vallási tekintély helyére beiktatni a vallási szabadságot, az engedelmesség helyére a gondolkodást, az egység helyére a sokféleséget. De talán nem egészen illetéktelen és önkényes dolog, ha olyan ember ad erre feleletet, a ki jól ismerte a kereszténység múltját és Franciaország jelenét: Renan. Ő ezeket írta *La crise religieuse en Europe* tanulmányában: A katolikus egység az állami védelmen alapszik . . . A nagy vallási közösségek közös sorsa, hogy megoszlanak,

mihelyt nincs valamely külső erő, a mely összetartja őket. Ép oly kevésbé lehet elképzelni valamely nagy Egyházat világi hatalom nélkül, a melyik közigazgatásával, közhatalmával épségben tartja» mint a hogy nem képzelhető el a római birodalom hadsereg nélkül. A szabadgondolkodók támadásai és papjai viszálykodása következtében minden nagy Egyház szükségképen széttöredezik a melyiktől az állam megvonta oltalmát.¹ Ha lehet bízni Renan ítéletében, akkor Szent Péter hajóját a szabadság szele viharos nagy vizekre hajtja ki. Kibírja e nagy, de régi szerkezetű hajó a reá váró rázkódtatásokat, azt az ostromot, a melylyel a tudománynak szabadságtól felkorbácsolt hullámai döngetik oldalait? Útját és az elemekkel való küzdelmét érdeklődéssel de nagyobb aggodalom nélkül fogja szemlélni a haladás szelleme. Érdeklődéssel: mivel még a viszontagságoktól zordul megviselt alakjában is nagy dolog pusztulna el szeme előtt; de aggodalom nélkül: mivel az emberi történet nagy értéke: a kultúra nincs már e hajón.

Kúnfi Zsigmond.

¹ Melanges religieux et historiques par E. Renan. Paris, 1904. 58. lap.